

8. Het Ministerie van Defensie en de krijgsmacht⁽¹⁾

Joost Vaesen

8.1. Bibliografie

Er bestaan voorlopig weinig wetenschappelijke werken die een goed overzicht bieden van dit departement, van het Belgisch militair beleid en van de krijgsmacht. Onderstaande publicaties bieden een introductie (zie ook verder de werken uitgegeven door het Centrum voor Militaire Geschiedenis van het Koninklijk Legermuseum):

REYCHLER (L.), ed. *Een onvoltooid beleid: buitenlandse en defensiepolitiek van 1830 tot 2015*. Kapellen, 1993.

WANTY (E.). *Le milieu militaire belge de 1831 à 1914*. Brussel, 1957.

WANTY (E.). *Le milieu militaire belge de 1914 à nos jours*. Brussel, 1989, 2 dln.

DE RYCKEL (A.). *Historique de l'établissement militaire de la Belgique*. Gent, 1907, 2 dln.

GUILLAUME (H.). Histoire militaire et état militaire, in VAN BEMMEL (E.), ed. *Patria belgica*. Brussel, 1873, vol. II, p. 673-730.

Centrum voor Historische Documentatie van de Krijgsmacht. *Geschiedenis van het Belgisch Leger van 1830 tot heden*. Brussel, 1982 en 1988, 2 dln.

Zie ook volgende werkinstrumenten:

Bibliographie d'histoire militaire belge des origines au 1er août 1914. Brussel, 1979.

(1) Met dank aan de medewerkers van het Koninklijk Legermuseum, het Centrum voor Historische Documentatie van de Krijgsmacht en het departement Imago en PR van Defensie voor hun inbreng.

- LEFEVRE (P.), LORETTE (J.), eds. *La Belgique et la Première Guerre mondiale. Bibliographie. België en de Eerste Wereldoorlog. Bibliografie.* Brussel, 1987.
- TALLIER (P.-A.), SOUPART (S.). *La Belgique et la Première Guerre mondiale. Bibliographie. Tome 2 – België en de Eerste Wereldoorlog. Bibliografie. Deel 2.* Brussel, 2001.
- TALLIER (P.-A.), BOIJEN (R.), eds. *La Belgique et la Première Guerre mondiale. Etat des sources – Etat de la recherche. België en de Eerste Wereldoorlog. Bronnen – Stand van het onderzoek.* Brussel, 2002.

8.2. Historisch overzicht

Bij de organisatie en de werking van de Belgische krijgsmacht zijn verschillende actoren betrokken. Dit polycentrische karakter van de besluitvorming is in meerdere opzichten van belang. Volgens de Grondwet is de koning de opperbevelhebber van het leger; hij zweert de onafhankelijkheid en de integriteit van het territorium te verzekeren. Tot aan de Tweede Wereldoorlog beschouwden de Belgische koningen deze bevoegdheid als een essentieel prerogatief en slaagden ze er ook in hun macht en invloed te laten gelden op het militair beleid. De gebeurtenissen tijdens het strijdverloop in 1940 en de naoorlogse Koningskwestie brachten daarin verandering. Een tweede belangrijke actor is uiteraard de verantwoordelijke minister. De functie van minister van Oorlog werd tot 1912 vaak uitgeoefend door een officier (omschreven als “technicus”). In het interbellum werden nog acht officieren op deze post benoemd, onder meer in periodes met heikle politiek-militaire debatten. Na de Tweede Wereldoorlog bleef het aantal officieren in deze functie beperkt tot twee personen. De aanstelling van officieren op deze post roept vragen op met betrekking tot de verhouding tot het Staatshoofd en tot (de andere leden van) de regering. Bovendien is er de relatie met het Parlement en niet in het minst de interactie met buitenlandse machten (cfr. de samenwerking met andere landen, zowel bilateraal als multilateraal).

Kijken we naar het departement zelf, dan valt een organisatorische evolutie op. Het Ministerie van Oorlog is één van de vijf ministeriële departementen die het licht zagen bij het ontstaan van de Belgische Staat. Het vloeide voort uit het *Comité de la Guerre* (ressortend onder het Voorlopig Bewind), dat op 5 oktober 1830 was opgericht. Het hoofd van de dienst kreeg de titel *Commissaire général de la Guerre*. Vanaf februari 1831 werd de titel van minister van Oorlog gedragen, hoewel gedurende bepaalde jaren ook andere titels voorkwamen, zoals minister-directeur. Geconfronteerd met de prangende oorlogssituatie zocht men naar een administratief evenwicht voor het departement Oorlog. Een eerste belangrijke organisatorische stabiliteit werd gerealiseerd op 26 januari 1831. Toen werd binnen het Commissariaat-generaal van Oorlog ook het zogenaamde *Dépôt de la Guerre (et de Topographie)* opgericht (zie verder), met als dringende opdracht de ontwikkeling en realisatie van kaarten voor “krijgsverrichtingen”.

Zowel de opdeling van het departement (opgesplitst in zogenaamde “divisies”) als de verdere interne organisatie van elk onderdeel (opgesplitst in zogenaamde “bureaus”) kreeg in de loop der jaren diverse invullingen. Het oorspronkelijke organisatieschema van het departement zag er als volgt uit:

- 1^e divisie: algemeen secretariaat. De bureaus van deze divisie hielden zich bezig met het neerleggen van wetten en arresten, het personeel van het ministerie, vertalingen en verzendingen, boekhouding, interne uitgaven, enz.
- 2^e divisie: personeel. De bureaus van deze divisie hielden zich bezig met het personeel van de verschillende legeronderdelen, de bewegingen van de troepen, het militair gerecht, pensioenen, het militiestelsel, de archieven, enz.
- 3^e divisie: artillerie en genie. De bureaus van deze divisie hadden een eerder technische oriëntatie en hielden zich bezig met het materiaal van en constructie voor de eenheden en hieraan gerelateerde activiteiten (o.a. boekhouding).
- 4e divisie: administratie. Deze dienst hield zich bezig met alle noden van het leger en dus ook met de bevoorrading ervan. Dit omvatte kleding en uitrusting, levensmiddelen, transport, ziekenhuizen en medische dienst en een eigen boekhouding.

Zie hierover:

WINDELS-ROSART (F.). Le Ministère de la Guerre, 1830-1850. Histoire administrative et budgétaire, in *Revue belge d'Histoire militaire*, 1970, nr. 6, p. 440-465.

WINDELS-ROSART (F.). Le Dépôt de la Guerre, in *Revue belge d'Histoire militaire*, 1970, p. 607-618.

Het aantal divisies, de opsplitsing in bureaus en de taken van elk onderdeel varieerden, soms zelfs (in lichte vorm) van jaar tot jaar. Verschillende hervormingen zorgden voor een meer ingrijpende reorganisatie. Belangrijk is dat er vanaf het begin onduidelijkheid bestond over enerzijds de administratieve en anderzijds de commandogerelateerde (puur militaire) functies van (onderdelen van) het departement Oorlog. Dat betekende niet alleen een vervlechting van verschillende functies, maar ook een benoeming van zowel militairen als burgers binnen de divisies van het departement. Zo stond een burger aan het hoofd van de hoger genoemde 1^e divisie, dat als algemeen secretariaat functioneerde. Deze secretaris-generaal oefende onder meer een controle uit op de verschillende militaire besturen en functioneerde als een tussenpersoon naar de minister toe. Verschillende hervormingen zorgden voor belangrijke aanpassingen. Dat was onder meer het geval in 1848 toen de functie van het secretariaat-generaal werd overgenomen door een *Generale Staf / Etat-major général*. Daardoor nam een officier de leiding over. Aanpassingen en reorganisaties volgden elkaar met regelmaat op. Met het KB van 12 januari 1874 werd bijvoorbeeld de Generale Staf vervangen door een 1e directie, waaraan echter eveneens de bevoegdheden van een Generale Staf werden toevertrouwd. Met het KB van 10 februari 1899 werden de divisies dan weer omgedoopt tot Algemene besturen / Directions générales en werden nieuwe diensten opgericht (zoals de *Direction générale du Cabinet du Ministre et du Secrétariat*).

De poging om een onderscheid te maken tussen militaire en administratieve functies stond (opnieuw) prominent op de agenda in 1912 toen Charles de Broqueville een aantal hervormingen voorstelde. De minister van Oorlog wilde onder meer een aantal burgerlijke functionarissen, onder zijn gezag, aanstellen met als opdracht de (directe) controle van het wetgevende werk en het gebruik van de kredieten. Bovendien zouden gespecialiseerde administratieve adjuncten

worden aangesteld. Het opzet was het toekennen van een puur militaire functie aan de militairen en het onderbrengen van activiteiten omtrent wetgeving, budget en administratie bij hetzij burgers hetzij militairen die daarvoor een specifieke opleiding hadden gevolgd. Ten slotte, maar niet in het minst, werd de oprichting voorzien van een aantal (adviesverstreckende) instellingen van hogere orde. De *Conseil du Ministère de la Guerre* had als doelstelling een “harmonie” te bewerkstelligen inzake de uitvoering van de maatregelen en de cohesie van de acties van het departement te verzekeren; de *Conseil supérieur de la Défense nationale* (onder het voorzitterschap van de Koning en het vice-voorzitterschap van de minister van Oorlog) had als opdracht aan het hoofd van het departement advies uit te brengen inzake kwesties van algemene orde.

Vrij snel na de Eerste Wereldoorlog werd opnieuw een aanpassing doorgevoerd. In 1920 werd het departement niet enkel omgedoopt tot Ministerie van Landsverdediging, er kwam ook een nieuwe organisatiestructuur. Naast een legerstaf bestond deze uit verschillende algemene besturen, gericht op personeel, werving, bewapening en materiaal, landkaarten, militaire gebouwen, de geneeskundige dienst en de bevoorrading. In de loop van de jaren 1920 volgden verdere aanpassingen, met name in 1925 (KB van 11 december 1925), onder meer met militaire en burgerlijke algemene besturen en in 1927 (KB van 7 februari 1927), met de oprichting van zogenaamde “hogere besturen”.

Hoewel verschillende interne aanpassingen nadien nog werden doorgevoerd, kwam de volgende ingrijpende reorganisatie er pas na de Tweede Wereldoorlog. Met het KB van 9 april 1954 werden voor het Ministerie van Landsverdediging vier componenten uitgewerkt:

1. Administratief en technisch secretariaat
2. Comité der stafhoofden / Comité des chefs d'état-major
3. Diensten eigen aan de verschillende krijgsmachten (o.a. Generale Staf).
4. Diensttakken voor de drie krijgsmachten (bevoorrading, militaire bouwwerken, financiële dienst, burgerlijk algemeen bestuur, algemene inspecties, commissies).

Deze opdeling werd amper 5 jaar later aangepast (met het KB van 14 januari 1959). Het hoofdbestuur omvatte toen nog drie verschillende componenten, namelijk het Comité der stafhoofden; de Generale Staf van de drie krijgsmachten (Landmacht, Luchtmacht en Zeemacht); de algemene besturen (personeel, budget en burgerlijk algemeen bestuur).

Met het KB van 3 december 1963 werd nog een centraal secretariaat als component van het hoofdbestuur toegevoegd en kregen de algemene besturen een nieuwe benaming. Het KB bepaalde dat het Ministerie van Landsverdediging bestond uit het kabinet van de minister, het Administratief en technisch secretariaat en het Hoofdbestuur (administratie, personeel, financiën) (met het KB van 30 januari 1973 werd de oude benaming Burgerlijk algemeen bestuur opnieuw ingevoerd). Het KB van 27 maart 1974 voerde een volgende aanpassing door. Het ministerie werd opgesplitst in vier onderdelen: het kabinet van de minister; het Administratief en technisch secretariaat; het Burgerlijk algemeen bestuur; de Generale Staf.

In 2000-2002 werd het federale overheidsapparaat met de zogenaamde Copernicushervorming aangepast. De voormalige ministeries werden omgevormd tot “federale overheidsdiensten” of FOD’s. Voor het Ministerie van Landsverdediging werd (vooral nog) een bijzondere piste gevolgd, aangezien de omvorming tot FOD (nog) niet werd doorgevoerd. Momenteel wordt ook vaak gebruik gemaakt van de term “Defensie – la Défense”. De interne structuur werd wel grondig gereorganiseerd. De vier strijdkrachten (Landmacht, Luchtmacht, Marine, Medische Dienst), elk met hun eigen diensten (o.a. staven), gingen op in een nieuwe eenheidsstructuur. De voormalige strijdkrachten werden daarbij ondergebracht in zogenaamde componenten. Het doel van de reorganisatie was onder meer het afschaffen van tussenliggende commandoniveaus, de opheffing van overlappingsen door de verschillende staven van de strijdkrachten en de reductie van personeel in staffuncties. De hoogste autoriteit (sorterend onder de minister van Landsverdediging) is de Chef Defensie (Chief of Defence, afgekort CHOD), bijgestaan door een vice-chef Defensie. Binnen het departement werden 12 gespecialiseerde diensten opgericht (“algemene directies” genoemd): budget en financiën; *human resources*; imago en PR; algemene inspectie; *material resources*; strategie; interne audit; inlichtingen en veiligheid; juridische steun en bemiddeling; operaties en training; vorming; gezondheid, milieu en welzijn.

Op de website www.mil.be treft men informatie aan over het Ministerie van Landsverdediging, de componenten en de operaties en activiteiten. Daarnaast worden een aantal publicaties opgenomen, waaronder artikelen uit het tijdschrift *Vox*, resultaten van studies omtrent het Belgisch leger en persberichten.

Over de organisatie van het Ministerie van Landsverdediging verschenen onder meer:

WERNER (V.). *Le ministre et le Ministère de la Défense nationale*. Brussel, 1964.

VAN DER MENSBRUGGHE (R.). *Le Ministère de la Défense nationale au sein de l'exécutif*. Leuven, 1975.

Wat men weten moet over de nationale landsverdediging. Brussel, 1976.

Ministerie van Landsverdediging, in *Wegwijs in de federale administratie. I. De federale ministeries*. Brussel, 1997, p. 145-172.

8.3. Archieven

8.3.1. Het archief van de krijgsmacht: de verschillende bewaarplaatsen

Zie vooreerst volgende algemene overzichten:

SERVAIS (A.). *La reconstitution des archives militaires belges de 1919 à 1939*. Brussel, 1978.

LEFEVRE (P). Les archives du Ministère de la Défense nationale, in *ABB*, 1988, p. 15-17.

Het archief van het Belgisch leger is sterk versnipperd en dit op verschillende manieren. Zo zijn er enerzijds verschillende “producenten” binnen de krijgsmacht. Er kan een onderscheid gemaakt worden tussen het Ministerie van Oorlog / Landsverdediging / Defensie, de militaire eenheden, de organisaties en instellingen die verbonden zijn aan de krijgsmacht, enz. Anderzijds zijn er de verschillende bewaarplaatsen voor de documenten die door de uiteenlo-

pende producenten werden voortgebracht. Om deze versnippering te duiden, is het nodig om het stappenplan te overlopen dat (momenteel) gehanteerd wordt inzake de bewaring, de overdracht en de opruiming van archieven van Defensie. In de eerste plaats blijven de stukken voor een bepaalde tijd bij de producerende organismen zelf. Vaak gaat het om een periode van 3 tot 10 jaar. Daarna vindt een overdracht plaats naar een tussenstation. In deze tijdelijke bewaarplaatsen worden de stukken, afhankelijk van hun aard, bewaard voor een periode van 5 tot 120 jaar. Daarbij waren er tot voor kort vier mogelijke locaties, waarbij elke bewaarplaats specifieke documenten verzamelt:

1. Het *Centrum voor Historische Documentatie van de Krijgsmacht / Centre de Documentation historique des Forces armées* (CHD / CDH). Het is gelegen in het Kwartier Koning Elisabeth te Evere en ressorteert onder de Algemene Dienst inlichtingen en veiligheid.
2. De *Centrale Dienst van het Stamboek*, ook gelegen in het Kwartier Koning Elisabeth in Evere. Deze dienst verzamelt de dossiers van het personeel op het einde van hun militaire dienst. Hij is bevoegd voor de persoonlijke dossiers van militairen en burgers in dienst van de krijgsmacht. Voor de dossiers van officieren, geboren vanaf 1900, is eveneens het CHD bevoegd. Voor de lagere rangen gaat het om personen geboren vanaf 1890 (voor de beginperiode, zie hieronder onder de rubriek Koninklijk Legermuseum).
3. Het *Centraal Archief te Lier* verzamelde documenten omtrent de rekrutering, de selectie, de taalwetten in het leger, stukken omtrent de aankoopdossiers, enz.
4. Het *Centraal Archiefdepot te Zutendaal* bewaart de registers van de burgerlijke stand van de eenheden die buiten het grondgebied gestationeerd zijn. Recent werden de archieven van Lier naar Zutendaal overgebracht.

De uiteindelijke en definitieve halte van een archiefstuk is dubbel. Ofwel worden de stukken overgemaakt aan het Koninklijk Legermuseum (zie verder), ofwel worden ze vernietigd. In dit laatste geval verkeren bijvoorbeeld de stukken waarbij enkel gedurende een bepaalde periode de bewaring wettelijk verplicht is (zoals de aankoopdossiers).

Voor onderzoekers betekent dit dat het gros van de documenten met betrekking tot de krijgsmacht in twee instellingen wordt bewaard: het Koninklijk Legermuseum enerzijds en het Centrum voor Historische Documentatie van de Krijgsmacht anderzijds. Daarbij is (momenteel) de volgende grove tijdsopdeling van kracht (zie ook verder): het Koninklijk Legermuseum bewaart de stukken van de periode vóór september 1939; het Centrum voor Historische Documentatie van de Krijgsmacht bewaart de stukken omtrent de periode na september 1939.

Belangrijk om op te merken is dat de medische dienst een eigen archief met historische stukken bewaart. Deze dossiers beslaan op zijn minst de periode vanaf de Eerste Wereldoorlog en lopen tot de Korea-oorlog en de operaties in Congo. Het gaat om hospitaaldossiers, medische dossiers, fiches van het medisch onderzoek van de miliciens, fiches van het Rode Kruis (1940-1945), lijsten van artsen tijdens de Wereldoorlogen, enz.

Een aparte bewaarplaats is er eveneens voor de stukken van het voormalige Krijgsauditoraat, waarvan verschillende reeksen aan het Algemeen Rijksarchief werden overgemaakt. Zie:

DEPOORTERE (R.). Les archives de la juridiction militaire en Belgique depuis 1795: tri et conservation d'une précieuse source d'histoire sociale et politique, in *ABB*, 2000, nrs. 1-4, p. 27-63.

Verschillende andere organisaties hebben eveneens een nauwe band met Defensie. Zo is er het Instituut voor Veteranen – Nationaal Instituut voor Oorlogsinvaliden, Oud-strijders en Oorlogsslachtoffers (IV-N1000). Deze parastatale moet instaan voor de materiële en morele belangen van de oorlogsslachtoffers. Het archief van deze organisatie (zie het hoofdstuk over de parastatalen van de FOD Volksgezondheid) werd ontsloten met de volgende inventaris:

NEFORS (P.). *Inventaris van het archief van de Dienst voor de Oorlogsslachtoffers / Inventaire des archives du Service des Victimes de la Guerre*. Brussel, 1997.

Onder de voogdij van het Ministerie van Landsverdediging valt eveneens het Nationaal Geografisch Instituut (vroeger Militair Geografisch Instituut). Deze parastatale beschikt over een documentatiecentrum, gericht op allerhande geografische informatie, met een fototheek, een cartotheek en een bibliotheek (zie ook het hoofdstuk over kaarten en plans).

8.3.2. *Het Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis (vaak benoemd als "Koninklijk Legermuseum" – KLM)*

Het Legermuseum kwam tot stand naar aanleiding van de Wereldtentoonstelling in Brussel in 1910, toen een reeks van objecten de militaire geschiedenis van de natie in de verf moest zetten. Na de Eerste Wereldoorlog ging de collectie crescendo en in 1923 verhuisde de instelling naar haar huidige locatie in het tentoonstellingspaleis van het Jubelpark in Brussel. Sinds 1976 fungeert het Koninklijk Legermuseum als een nationale (nu federale) wetenschappelijke instelling (ressortterend onder Defensie) met als opdracht het opzoeken, verwerven, bewaren en ter beschikking stellen van documenten en objecten omtrent de militaire geschiedenis. Het Koninklijk Legermuseum heeft een website (www.klm-mra.be) en publiceert een informatieblad:

Vizier. Driemaandelijks infoblad van het Koninklijk Legermuseum. Cibles. Trimestriel du Musée royal de l'Armée. Brussel, 1998-.

De instelling stond ook achter de publicatie van het *Belgisch Tijdschrift voor Militaire Geschiedenis – Revue belge d'Histoire militaire*, waarin artikelen (zij het van uiteenlopende aard) omtrent allerhande aspecten van de krijgsmacht en het militair beleid aan bod kwamen. Na het stopzetten van de publicatie van het tijdschrift in 1996 werd in 2001 een nieuwe reeks gestart (die echter slechts sporadisch verschijnt) onder de naam *Belgische Bijdragen tot de Militaire Geschiedenis – Cahiers belges d'Histoire militaire*. In 2007 verscheen bovendien het eerste nummer van een nieuwe reeks, gericht op de collecties van het Koninklijk Legermuseum en meer in het bijzonder op het militair erfgoed en de museologie: *Bulletin van het Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis*

– *Bijdragen tot de studie van het militaire erfgoed / Bulletin du Musée royal de l'Armée et d'Histoire militaire / Contributions à l'étude du patrimoine militaire.*

Het Koninklijk Legermuseum beschikt over een uitgebreide en gespecialiseerde bibliotheek, met ca. 300.000 volumes. De werken worden ontsloten via een fichesysteem en via een centrale databank. Daarbij werd eveneens een interessante collectie van kranten(artikels) en tijdschriften aangelegd. De tijdschriften en bulletins hebben een sterk verschillende achtergrond: militaire publicaties, bulletins van soldaten en krijgsgevangenen, frontblaadjes en sluiiperspublicaties. De focus van de collectie ligt wel op conflictperiodes. Concreet betekent dit vier specifieke thema's: de Franse Revolutie en de Napoleontische periode, de periode van de Verenigde Nederlanden en de Belgische Revolutie, de Eerste Wereldoorlog, de Tweede Wereldoorlog. Zie:

NAUWELAERTS (W.). *Repertorium van de nieuwsbladen bewaard in het Koninklijk Legermuseum.* Brussel, 1982.

Daarnaast bestaat er een bijzonder rijke collectie aan beeldmateriaal. In de eerste plaats worden in deze bewaarplaats vele Belgische en buitenlandse plannen en kaarten verzameld, waarvan sommige teruggaan tot de periode van het Spaans en Oostenrijks bestuur. Een bijzondere deelcollectie bestaat uit de zogenaamde operatiekaarten uit de beide wereldoorlogen. Een ander onderdeel van de collectie bestaat uit tienduizenden prenten en foto's, eveneens vooral uit de beide wereldoorlogen. De samenstelling is bijzonder divers: pamfletten, kaarten, affiches, postzegels, enz. over thema's zoals de militaire operaties, het leven aan en achter het front, de militairen en militaire eenheden, de bezetting, de vluchtelingen, enz. Het strikt militaire karakter werd doorbroken door beelden van steden, dorpen en landschappen, industrie en landbouw, enz., waarvan een belangrijk deel door het Belgisch leger tijdens de Eerste Wereldoorlog werd aangelegd. Bovendien werd eveneens beeldmateriaal omtrent het buitenland, waaronder de grootmachten en de buurlanden, tijdens beide conflicten verzameld. Zie ook:

BOIJEN (R.). *Inventaris van het fonds prentbriefkaarten, 1914-1918. Oorlogsoorden en getroffen streken, steden en gemeenten.* Brussel, 1989.

Het Koninklijk Legermuseum beschikt eveneens over een bijzonder rijk en varieerd archief, dat verspreid is over ongeveer 80 fondsen. Deze worden gedeeltelijk ontsloten aan de hand van voorlopige, niet gepubliceerde inventarissen of gepubliceerde inventarissen (bijna vier vijfdelen). Het saldo heeft betrekking op geklasseerde (maar niet geïnventariseerde) dan wel niet geklasseerde fondsen. Een overzicht van deze fondsen en de gepubliceerde dan wel voorlopige inventarissen werd samengebracht in:

BOIJEN (R.), PARIDAENS (M.-A.). *Overzicht der archieffondsen van het Koninklijk Legermuseum. Lijst der beschikbare inventarissen.* Brussel, 1980.

Dit werk omvat eveneens een analytische lijst waardoor per deelperiode en per specifiek thema de verschillende fondsen worden weergegeven. Uit deze inventaris blijkt het belang en de waarde van de bewaarde stukken. Het Koninklijk Legermuseum herbergt documenten gaande van de Spaanse periode tot de jaren na de Tweede Wereldoorlog, waarbij tegelijk de aard van de stukken zeer verscheiden

is: officiële documenten, administratieve stukken, private geschriften, kranten en tijdschriften (voorkomend in een aantal specifieke fondsen), enz. Daarnaast worden een aantal fondsen in aparte centra – maar binnen de koepel van het Koninklijk Legermuseum – bewaard. Het gaat om de zogenaamde technische archieven, met betrekking tot het landmateriaal, de luchtmacht en de marine.

In het archief van de hedendaagse periode kunnen we grofweg volgende rubrieken onderscheiden: militair beleid en operaties, personeel en persoonlijke papieren, materiaal en militaire gebouwen, ondersteunende diensten en andere aspecten.

8.3.2.1. Militair beleid en operaties

Het Legermuseum herbergt uiteraard omvangrijke en gevarieerde stukken die te maken hebben met de militaire operaties in België zelf, maar ook in het buitenland. Onder deze laatste noemer sorteren de zogenaamde expeditiekorpsen, de Belgische vrijwilligers, de kolonisatiepogingen in verschillende landen en de militaire missies. Zie:

BOIJEN (R.). *Inventaris van het fonds "Belgische militaire aanwezigheid in het buitenland" 1826-1955*. Brussel, 1979.

Dit fonds omvat correspondentie, rapporten, persknipsels, namenlijsten en privépapieren inzake de Belgische aanwezigheid in 23 landen of conflictgebieden. Zie voor de aanwending van sommige van deze documenten:

DUCHESNE (A.). *Le Musée royal de l'Armée et d'Histoire militaire au point de vue de la documentation historique coloniale*. Brussel, 1958, p. 287-316.

LORETTE (J.). Sources pouvant servir à l'histoire des rapports italo-belges au XIXe siècle. La documentation relative au Risorgimento conservée au Musée royal de l'Armée et d'Histoire militaire à Bruxelles, in *Risorgimento*, 1966, p. 79-94.

STEVENS (F.E.). Een goudmijn voor genealogen en geschiedschrijvers. De dienstverbintenissen bij de pauselijke troepen (1860-1870), in *Belgisch Tijdschrift voor Militaire Geschiedenis*, 1973, p. 53-78.

Daarnaast zijn ook de fondsen omtrent de "Franse periode" en de "Hollandse periode" uiteraard van tel. Het fonds "België en het buitenland" omspannt een heel brede periode: 1830-1940. Het levert informatie over de Belgische krijgsmacht en uiteraard over buitenlandse legers (o.a. via de diplomatieke missies), maar ook over Belgische officieren in het buitenland. Er werden eveneens kopieën gemaakt van de rapporten van de Britse militaire attachés in Brussel voor de periode 1890-1940.

Omtrent het onafhankelijke België en het eigen Belgisch territorium in de periode vóór de Eerste Wereldoorlog zijn er in de eerste plaats een aantal fondsen die samenhangen met een (dreigende) oorlogssituatie of een specifiek conflict, zoals:

BOIJEN (R.). *België in de periode 1830-1839*. Brussel, 1979.

Dit bestand bevat correspondentie en rapporten met betrekking tot de militaire situatie in de beginperiode van de Belgische Staat, de tiendaagse veldtocht, het beleg van Antwerpen, de Franse interventie, enz.

PARIDAENS (M.-A.). *Inventaire du fonds d'archives «Risquons-tout, 1848»*. Brussel, 1981. Bestaat voornamelijk uit briefwisseling en rapporten.

PARIDAENS (M.-A.). *Inventaire du fonds d'archives "1870-1871"*. Brussel, 1979.

Betreft correspondentie, instructies en rapporten in verband met de Belgische mobilisatie, de militaire operaties, het interneren van oorlogvoerenden en de problemen aangaande de Belgische neutraliteit.

Stukken over de operaties en gebeurtenissen van de Belgische marine zijn te vinden in:

BOIJEN (R.). *Inventaris van het archieffonds "Belgische Marine", 1809-1945/1946*. Brussel, 1987.

Het Legermuseum huisvest eveneens verschillende fondsen met betrekking tot de beide wereldoorlogen. Zo is er een (oorspronkelijk overgedragen) uitgebreid en rijk archief omtrent de Eerste Wereldoorlog, dat werd geklasseerd aan de hand van drie componenten. Het eerste deel werd gecatalogeerd onder de noemer "Personalialia" en omvat de persoonlijke papieren van zowel militairen als burgers. Het gaat onder meer over dagboeken en correspondentie, waardoor het dagelijks leven tijdens het conflict bestudeerd kan worden. Zie:

BOIJEN (R.). *Inventaris van het archieffonds "1914-1918 – I". – Personalialia*. Brussel, 1982.

De tweede component van dit archief is gericht op diverse aspecten als de taalkwestie, de bevoorrading, de ontspanning van de militairen, relaties met het buitenland, pers, propaganda, enz.:

BOIJEN (R.). *Inventaris van het archieffonds "1914-1918 – II"*. Brussel, 1984.

Het derde deel van dit archief heeft betrekking op de militaire operaties zelf, zowel van het Belgisch leger zelf als van de tegenstander. Daarnaast zijn er stukken over de Duitse bezetting van België en over het Belgisch bezettingsleger in Duitsland.

Een nog niet geïnventariseerde collectie documenten heeft betrekking op de dossiers van tienduizenden militairen die in krijgsgevangenschap in Duitsland vertoefden of geïnterneerd werden in Nederland of Zwitserland.

Het archief van de 1^e Legerdivisie omvat de zogenaamde "dagelijkse overzichten" van de eenheid, waarbij de orders (op verschillende niveaus), verslagen, inlichtingenrapporten en overzichten van de gebeurtenissen werden opgenomen. Het fonds omvat eveneens een aantal egodocumenten, zoals dagboeken:

BOIJEN (R.), VANDEWEYER (L.). *(Voorlopige) Inventaris van het archieffonds "1^e Legerdivisie (1914-1919)"*. Brussel, 2005.

Verdere informatie omtrent de Eerste Wereldoorlog is te vinden in de stukken, die in 2001 door het Centrum voor Historische Documentatie van de Krijgsmacht (CHD) werden overgemaakt aan het Koninklijk Legermuseum. Behalve het sterk gefragmenteerd karakter van de bronnen worden deze fondsen gekenmerkt door een summier inventaris (vaak werd enkel gebruik gemaakt van overdrachtslijsten). In elk geval omvatten deze stukken de dagelijkse rapporten (activiteitsverslagen) van bepaalde legereenheden tijdens de Eerste Wereldoorlog, maar

ook documenten van het Algemeen Hoofdkwartier en een aantal vooroorlogse stukken van de Generale Staf en documenten van de inspectie- en ondersteunende diensten tijdens het conflict. Een bijzonder onderdeel heeft betrekking op de categorie “Algemene documentatie / Documentation générale”. Daarin werden persdossiers en allerhande documentatie uit de Eerste Wereldoorlog en het interbellum omtrent een brede waaier van thema’s verzameld: militair beleid, oorlogsvoorbereiding, herbewapening, oorlogstoerisme, subversieve propaganda, enz.

Voor het interbellum bieden deze ex-CHD stukken ook een zicht op het Belgisch militair beleid in het algemeen en dit aan de hand van rapporten, interne nota’s en briefwisseling. Sommige onderdelen hebben eveneens betrekking op de buitenlandse politiek en binnenlandse aangelegenheden. Bovendien werden stukken van het kabinet van het Ministerie van Landsverdediging bewaard. Een laatste reeks heeft te maken met het Belgisch bezettingsleger in Duitsland (1918-1929). Onderdelen van tijdschriftreeksen werden opgenomen in de bibliotheek van het Legermuseum.

Analoge thema’s uit beide periodes (de Eerste Wereldoorlog en het interbellum) komen eveneens aan bod in het zogenaamd Russisch archief (ook “Moskou-archief” genaamd). Het gaat om stukken van de Belgische krijgsmacht die in 1940 eerst door het Duitse leger en in een later stadium door het Rode Leger in beslag werden genomen en uiteindelijk in Moskou terecht kwamen. In 2002 werden deze stukken overgebracht naar het Koninklijk Legermuseum. De documenten in hun huidige vorm, verzameld in bijna 6000 dozen – met telkens verschillende dossiers per doos –, zijn bijzonder divers van aard en tegelijk sterk fragmentair van karakter. De relevantie van dit archieffonds staat buiten kijf, temeer daar er tot nog toe voor bepaalde onderwerpen maar bitter weinig onuitgegeven documenten bewaard werden. Het gaat niet alleen om officiële documenten en administratieve stukken, maar in sommige gevallen ook om briefwisseling en private documenten. Daarnaast zijn er in sommige dossiers kaarten, schema’s en foto’s aanwezig. Het gaat om een caleidoscoop aan thema’s, zoals het bezettingsleger in Duitsland, de oorlogsvoorbereiding, de bewapening, de werking van de eenheden, de mobilisatie van het Belgisch leger, enz. Een eerste ontsluiting, via een voorlopige inventaris van de dossiers, heeft ondertussen plaats gevonden en is consulteerbaar op papier en in elektronische vorm in de leeszaal.

Ondanks de hoger genoemde werkverdeling tussen het KLM en het CHD, bewaart het eerste eveneens een aantal fondsen (zij het beperkt in omvang) die betrekking hebben op de Tweede Wereldoorlog (abstractie gemaakt van de gegevens die hieromtrent in het Russisch archief te vinden zijn). Het gaat dan om stukken van de Belgische piloten in Groot-Brittannië, documenten omtrent de bezetting of stukken van specifieke eenheden. Er worden eveneens een aantal rapporten van de inlichtingendienst bewaard, net zoals een aantal documenten van Duitse oorsprong (waaronder van de *Auslandsorganisation* van de NSDAP in België).

8.3.2.2. Personeel en persoonlijke papieren

Een belangrijk onderdeel van het ambtelijke archief van het Legermuseum heeft een biografische achtergrond. Het gaat voornamelijk om stamboeken en

persoonlijke dossiers van officieren, die dienden tussen 1830 en 1930. Zie hiervoor:

BOIJEN (R.). *Inventaris van het archieffonds "Officierendossiers 1-5000"*. Brussel, 1985-1987, 5 dln.

Na 1990 werden de dossiers van officieren die zich in het Rijksarchief bevonden opnieuw toegevoegd aan de verzameling van het Koninklijk Legermuseum. Wat betreft de dossiers van onderofficieren en soldaten werd een catalogus opgestart.

Een ander, niet-geïntariseerd, fonds omvat informatie over het personeel en de rekrutering van het Ministerie van Oorlog / Landsverdediging in de periode 1840-1947. Het gaat om dossiers omtrent benoemingen en bevorderingen in het leger (inclusief de reserve), maar ook om manifestaties en feestelijkheden.

Daarnaast worden ook documenten van collectieve actoren, zoals specifieke eenheden en verenigingen, bewaard waaronder:

PARIDAENS (M.-A.). *Inventaire du Fonds d'archives «Union des Fraternelles de l'Armée de campagne 1914-1918»*. Brussel, 1984.

Verschillende van deze fondsen zijn enkel oppervlakkig of zelfs niet geklasseerd en zijn alleszins sterk lacunair ...

Het Koninklijk Legermuseum huisvest eveneens een twintigtal fondsen met persoonlijke papieren van vooraanstaande militairen of privépersonen. De inhoud van deze fondsen is zeer gevarieerd in verschillende opzichten. In de eerste plaats beslaan ze een breed diachronisch perspectief, gaande van (indien we ons beperken tot de hedendaagse periode) de Franse Tijd tot de onmiddellijke naoorlogse periode. Daarnaast is er de inhoud van de fondsen, die sterk varieert, afhankelijk van de functies en de beroepsactiviteiten die door de betrokkenen werden uitgeoefend. Het kan gaan om militaire operaties of verzetsactiviteiten, de werking van de krijgsmacht en/of onderdelen ervan in vredesperiodes, maar ook aspecten zoals het intellectuele leven, het militair onderwijs of de politieke situatie in binnen- en buitenland. De aard van de stukken is dan ook zeer verscheiden: notitieboekjes, agenda's, briefwisseling, rapporten, krantenknipsels, studies, biografische gegevens, enz. komen voor.

8.3.2.3. Materiaal en militaire gebouwen

Inzake aankoop, uitrusting en bewapening van het leger tijdens de 19e eeuw zijn de twee volgende archieffondsen van belang:

PARIDAENS (M.-A.). *Inventaire du fonds d'archives «Habillement, équipement et harnachement»*. Brussel, 1987.

Dit archief heeft betrekking op de periode 1832-1914 en biedt een zicht op de organisatorische, sociale, culturele en economische aspecten die verbonden waren aan de uitrusting van de troepen.

VANDENABEELE (J.). *Inventaris van het archieffonds "Bewapening"*. Brussel, 1990.

Daarnaast wordt eveneens een (niet-geïntariseerd) fonds omtrent de Rijkswacht bewaard. De documenten hebben voornamelijk betrekking op de uitrusting van deze instelling.

Naast de reeds aangehaalde collectie van kaarten en plannen zijn er eveneens een aantal archieffondsden die van belang zijn voor de studie van de militaire gebouwen, meer bepaald:

BOIJEN (R.). *Inventaris van het archieffonds "Versterkingen – militaire domeinen"*. Brussel, 2005.

Herneemt de archiefstukken per versterking, inclusief een aantal militaire domeinen (zoals de kampen van Beverlo, Brasschaat en Diest). Het fonds omvat niet alleen stukken omtrent de situatie in deze sites zelf, maar ook documenten uit het buitenland (Frankrijk, Nederland en het Groothertogdom Luxemburg). Het omvat inspectieverslagen en rapporten, memoranda omtrent de verdediging van en de aanval op versterkingen, briefwisseling, detailplannen en lastenboeken, enz. voor 30 sites (gaande van de late 17^e eeuw tot het laatste kwart van de 19^e eeuw).

In de door het CHD overgedragen stukken (2000-2001) zijn eveneens gegevens (met plannen en kaarten) omtrent de militaire gebouwen terug te vinden, zoals werken aan fortificaties, defensielijnen en versperringen of dossiers omtrent onteigeningen en militaire dienstbaarheden, voornamelijk omtrent het interbellum maar in een aantal gevallen eveneens voor de periode daarvoor.

8.3.2.4. Ondersteunende diensten en andere aspecten

Een laatste thema omvat de ondersteunende diensten of behelst andere, specifieke aspecten van de militaire kwesties of de krijgsmacht. De onderstaande fondsen geven een indruk van de verscheidenheid aan gegevens in het Koninklijk Legermuseum.

VILAIN (M.). *Inventaire du fonds d'archives «Service de santé et Croix-Rouge, 1831-1914»*. Brussel, 1981.

Behandelt de organisatie en de werking van de gezondheidsdienst, epidemieën en de gevreesde "ophthalmie militaire". Het bestand bevat ook documenten met betrekking tot het internationale en Belgische Rode Kruis.

Daarnaast zijn er bijvoorbeeld ook fondsen over militaire kerkhoven, militaire muziek of medailles. In bepaalde gevallen wordt het strikt Belgisch militaire karakter overstegen. Zo is er onder meer een fonds omtrent de Duitse krijgsgevangenen in België op het einde van de Tweede Wereldoorlog en de onmiddellijke naoorlogse periode. Zie:

DUVOSQUEL (J.-M.). *Inventaris van het archieffonds "Duitse krijgsgevangenen in België, 1945-1948"*. Brussel, 1981.

Ten slotte verdient eveneens het fonds Burgerwacht aandacht. Het werd geïnventariseerd en onder meer voorzien van een biografische index. Het fonds omvat onder andere de geschiedenis van de eenheden van de Burgerwacht, vaak sinds hun ontstaan. Zie:

VELDEMAN (P.). *Fonds Burgerwacht: voorlopige inventaris van het archief van het hoofdkwartier van de burgerwacht voor de provincies Antwerpen en Brabant, 1897-1920*. Brussel, 2003.

8.3.3. *Het Centrum voor Historische Documentatie van de Krijgsmacht (CHD) – Evere*

Zoals gezegd fungeert het CHD (officieel nu “Sectie Archieven van de Strijdkrachten”) als een zogenaamd tussenarchief, in afwachting van een definitieve overdracht van de stukken aan het Koninklijk Legermuseum (zie hierboven) of een uiteindelijke vernietiging van de documenten. De instelling kan bogen op meer dan 110 fondsen (zij het onderling sterk variërend qua omvang). In een (ondertussen enigszins achterhaalde) brochure wordt een korte introductie gegeven:

Le Centre de Documentation historique des Forces armées – Het Centrum voor Historische Documentatie van de Krijgsmacht. Brochure de présentation – Presentatiebrochure. Brussel, z.j.

Het CHD conserveert, zoals gezegd, het militaire archief van de periode na 1939. We hebben al gezien dat in de praktijk de werkverdeling tussen de beide bewaarplaatsen (KLM en CHD) niet te strikt genomen moet worden. Het CHD bewaart deels gesloten, deels toegankelijke archieffondsen van Landsverdediging en van de diverse eenheden. Verschillende fondsen worden enkel via een onuitgegeven, ruwe inventaris ontsloten. Doorgaans wordt gebruik gemaakt van de zogenaamde overdrachtslijst die door de producerende instelling werd opgesteld.

De archieffondsen hebben betrekking op verschillende thema's: militaire operaties, organisatie, personeel, bevoorrading en materiaal, huisvesting en gebouwen, transport en communicatie, opleiding, financiën, militaire vraagstukken en extramilitaire activiteiten. Het meest omvangrijke fonds bestaat uit personeelsdossiers. Logischerwijs is veel ruimte gereserveerd voor de stukken met betrekking tot (de militaire operaties tijdens) de Tweede Wereldoorlog (gecatalogeerd onder de noemer *Campagne '40-'45*). De inhoud van dit fonds is verscheiden: naast documenten omtrent de strijd zelf (per militaire eenheid), werden ook stukken verzameld omtrent de krijgsgevangenkampen, de gezondheidsdienst, subversieve propaganda, het kabinet, persartikels, enz. Bovendien werden ook documenten van andere staten (voornamelijk de grootmachten) ingezameld. Ten slotte zijn er ook stukken omtrent de gewapende weerstand (organisatie, soldij en vergoedingen, activiteiten, propaganda, enz.).

Ook de militaire operaties na de Tweede Wereldoorlog komen in dit archief aan bod. Het gaat dan uiteraard om Congo (verschillende fondsen), Korea en de Belgische strijdkrachten in Duitsland. Ook stukken omtrent de recente “humanitaire operaties” in het buitenland worden er bewaard.

Verschillende andere archieffondsen hebben te maken met de organisatie en de werking van de Belgische krijgsmacht. Naast archieven van de verschillende eenheden en specifieke instellingen (werken van de Generale Staf, papers van de Koninklijke Militaire school, enz.) zijn er ook de stukken van het Ministerie van Landsverdediging. Een andere reeks van archieffondsen in het CHD heeft te maken met specifieke thema's, zoals ongevallen met vliegtuigen, fortificaties of scheepsjournalen.

Naast deze officiële archieven bezit het CHD eveneens een hele reeks van privé-documenten, waaronder stukken van vooraanstaande militairen zoals generaal

Keyaerts en generaal van Overstraeten. Ook de fondsen van andere militairen bevatten bijzonder relevante informatie voor de analyse van het Belgisch militair beleid en de Belgische krijgsmacht. Van al deze archieven bestaan in een aantal gevallen slechts onuitgegeven inventarissen, te raadplegen in de leeszaal.

Een bijzondere vermelding verdienen de jaarverslagen, die door elke legereenheid verplicht worden opgesteld (sinds 1960). Dit activiteitenrapport omvat niet alleen de kenmerken en de middelen (aantal militaire, mutaties, budget, enz.) van de eenheid, maar ook andere aspecten zoals interne controle en (sociaalculturele) activiteiten. Het CHD beschikt eveneens over een omvangrijke collectie reglementen, handboeken en (opleiding)brochures, die op zijn minst teruggaan tot de tweede helft van de 19^e eeuw. Hetzelfde gaat op voor de brede waaier van tijdschriften en periodieken, vaak van de militaire eenheden zelf. De fototheek omvat verschillende reeksen van foto's.

Wat deze beide laatste elementen betreft, kan er eveneens verwezen worden naar twee andere bewaarplaatsen binnen het Ministerie van Landsverdediging. De centrale bibliotheek van het Ministerie (gelegen in Evere) omvat uiteraard eveneens een reeks van gespecialiseerde werken. De Algemene directie imago en PR (met verschillende vestigingsplaatsen) beschikt bovendien over een archief waar foto- en beeldmateriaal uit de periode sinds 1916 wordt bewaard. Het gaat om materiaal dat gegenereerd werd door (eenheden van) de krijgsmacht zelf, burgerinstanties en particulieren. Uiteraard gaat het om een dynamisch archief, waaraan nieuw materiaal wordt toevertrouwd. De foto's en beelden kunnen door onderzoekers geconsulteerd worden en zijn ontsloten aan de hand van verschillende databanken (waaronder een aantal in papieren vorm). Zie de hoger genoemde website van het Ministerie van Landsverdediging voor algemene informatie over dit departement.

8.3.4. *Andere relevante archieven in België en het buitenland*

Naast de reeds vermelde instellingen worden ook op andere plaatsen archiefstukken bewaard die informatie opleveren over de Belgische krijgsmacht en/of het Belgisch militair beleid. Dat is zowel voor het Algemeen Rijksarchief (dat zelf een aantal stukken van het ministerie bewaart) als het SOMA het geval, maar ook voor andere overheidsinstellingen zoals de FOD Buitenlandse zaken. Op zijn minst één andere instelling is in België eveneens relevant: (het documentatiecentrum van) het In Flanders Fields Museum – Ieper. Logischerwijs spitst de collectie zich toe op de Eerste Wereldoorlog, maar er werd eveneens materiaal verzameld uit de periode vlak voor en na het conflict. Het documentatiecentrum omvat niet alleen een rijke collectie aan binnen- en buitenlandse publicaties, zoals ca. 20.000 nummers van tijdschrift- en krantenartikels, een uitzonderlijke collectie regimentgeschiedenissen, egodocumenten, brochures, verhandelingen, enz. Onder andere door schenkingen van private personen werd en wordt ook een interessant archiefbestand uitgebouwd. De inhoud van de verschillende fondsen, afkomstig van personen met verschillende nationaliteiten, is bijzonder divers: dagboeken, briefwisseling, tekeningen en aquarellen, foto's, postkaarten, enz. Bovendien werden ook interviews afgenomen. Deze mondelinge geschiedenissen werden vastgelegd via schriftelijke enquêtes en/of audio/videomateriaal.

Het spreekt voor zich dat het Belgisch militair beleid eveneens een internationale relevantie heeft. Behalve de thematiek van de Belgen in het buitenland (die hoger reeds aan bod kwam) is er de informatie omtrent de Belgische krijgsmacht die door niet-Belgen (bijvoorbeeld de militaire attachés) werd aangelegd. Daarbij spelen de militaire archieven in de buurlanden een belangrijke rol.

Voor België zijn volgende publicaties omtrent de Franse militaire archieven van tel:

DUCHESNE (A.). *Les archives de la guerre et de la marine à Paris et l'histoire de Belgique*. Brussel, 1962.

DUCHESNE (A.). Note additionnelle à l'inventaire des archives de la guerre et de la marine à Paris intéressant l'histoire de la Belgique, in *HKCG*, 1964, p. XLI-XLVI.

Naast de "Franse Tijd" hebben de stukken ook betrekking op de militaire expedities die België en zijn kolonie aanbelangen evenals de rapporten van de Franse militaire attachés in België. Uittreksels werden gepubliceerd door:

DUCHESNE (A.). L'armée et la politique militaire belges de 1871 à 1920 jugées par des attachés militaires de France à Bruxelles, in *BTFG*, 1961, p. 391-430; p. 1092-1126; 1963, p. 371-384, p. 1188-1219.

De Franse militaire archieven (met bewaarplaatsen in Vincennes en Châtellerauld) omvatten stukken die op België betrekking hebben. Het gaat om onuitgegeven documenten, maar ook om beelden, kaarten, foto's, films, enz. Bovendien werden er door verschillende departementen gespecialiseerde bibliotheken opgericht. Vanaf 1972 werd eveneens begonnen met de registratie van mondelinge geschiedenissen. Momenteel zijn de collecties ontsloten via 50 bibliografieën en via een veertigtal werken genaamd "Etat thématique des sources d'archives", die de fondsen per thema weergeven. Een aantal stukken is digitaal en online consulteerbaar. Voor de exploitatie van de stukken speelt de Historische Dienst van de Franse defensie een cruciale rol: zie www.servicehistorique.sga.defense.gouv.fr/. Deze instelling geeft de reeksen "Articles", "Travaux" en "Dossiers" uit, evenals het tijdschrift *Revue historique des Armées*. Parijs, 1945-.

Een omvangrijke collectie van stukken omtrent de Britse militaire geschiedenis wordt bewaard door de *National Archives* (o.a. *Public Record Office*). Het omvat zowel de *War Office Papers* als de *Cabinet Papers*. Verschillende catalogi, waaronder een aantal elektronische, zorgen voor de ontsluiting ervan: www.nationalarchives.gov.uk/militaryhistory/.

Voor de studie van het hedendaags Brits defensiebeleid – ook de relaties met andere West-Europese landen in het algemeen en België in het bijzonder – kunnen de archieven van het *Liddell Hart Centre for Military Archives* van het King's College – London worden geconsulteerd: www.kcl.ac.uk/iss/archives/about/lhcma.html. Het omvat de private papieren van honderden vooraanstaande militairen en betreft diverse thema's.

Het *Imperial War Museum* bezit een brede waaier van gegevens omtrent conflicten uit de 20^e eeuw. Naast de persoonlijke papieren van vooraanstaande officieren en stukken van minder bekende militairen (met o.a. dagboeken, brieven, memoires, enz.) bestaat de collectie uit kunststukken, films en video's, geluidop-

names, vastgelegde mondelinge geschiedenissen en zo'n acht miljoen foto's. Een belangrijk deel van de collectie is elektronisch ontsloten. Zie: www.iwm.org.uk.

Het Duitse *Militärarchiv* in Freiburg vormt een onderdeel van het *Bundesarchiv*. Zie: www.bundesarchiv.de/. Hier worden de stukken van de Duitse strijdkrachten sinds het midden van de 19^e eeuw bewaard. Naast een interessant beeldarchief hebben verschillende fondsen met onuitgegeven stukken betrekking op de situatie in België. Dat geldt voor de militaire operaties zelf (de veldtocht in België tijdens de Tweede Wereldoorlog), maar ook voor de bezettingstijd in beide oorlogen en de naoorlogse periode (internationale veiligheidsvraagstukken, de kwestie van de oorlogsschuld). Voor het interbellum zijn er eveneens rapporten en documenten van de militaire attachés. Zie:

www.bundesarchiv.de/bestaende_findmittel/findmittel_online/online_fm_abt_ma/index.html.

In Berlijn-Potsdam is een onderzoeks- en opleidingscentrum gevestigd: het *Militär-geschichtliches Forschungsamt* (www.mgfa-potsdam.de).

Voor de Nederlandse situatie, ten slotte, moet er in de eerste plaats gekeken worden naar het *Nationaal Archief*: www.nationaalarchief.nl/ Daar worden stukken van het Ministerie van Oorlog (1813-1945), de Landmacht (1840-1940), het Hoofdkwartier (1914-1940), het militair gezag, de kolonies, enzovoort bewaard. Zie:

Oorlogsgids. Welke oorlogsarchieven vind ik bij het Nationaal Archief? Den Haag, z.j.

Daarnaast worden interessante gegevens (onuitgegeven documenten, boeken, tijdschriften, foto's, enz.) bijgehouden door het Nederlands Instituut voor Militaire Historie NIMH (www.nimh.nl/nl/), waarbij er veel aandacht gaat naar de verschillende militaire operaties (voornamelijk de Tweede Wereldoorlog en de naoorlogse periode). Ten slotte is eveneens de Nederlandse Defensie Academie NLDA (www.nlda.nl/) van tel. Deze overkoepelt verschillende deelorganisaties (waaronder het net genoemde NIMH), onder meer in het kader van de Nederlandse militaire opleiding. Naast deze onderwijsfunctie wordt er binnen de instelling wetenschappelijk onderzoek verricht. Daarbij worden rapporten, nota's en lezingen gepubliceerd.

8.4. *Publicaties*

De Belgische krijgsmacht heeft zelf verschillende (types van) publicaties, met verschillende doelen en verschillende doelpublieken gerealiseerd. Een overzicht wordt geboden via verschillende werken. Zo is er een catalogus van de bibliotheek van het Ministerie van Oorlog / Landsverdediging:

Catalogue des accroissements de la bibliothèque du Dépôt de la Guerre. Brussel, verschillende edities (vanaf 1838).

Omvat verschillende rubrieken, met niet alleen aandacht voor militaire geschiedenis. Het gaat om werken zowel uit België als het buitenland (o.a. Frankrijk, Duitsland, Italië, Groot-Brittannië). Wordt voortgezet als:

Catalogue de la bibliothèque du ministère de la Guerre. Brussel, verschillende edities (onder andere 1882, 1924).

Hetzelfde geldt voor de centrale bibliotheek van het Ministerie van Landsverdediging in de naoorlogse periode. Zie o.a.:

Catalogus der kostbare werken. Catalogue des ouvrages précieux. Brussel, verschillende edities (waaronder 1975, 1979 en 1981).

Voor bepaalde thema's werden eveneens specifieke publicaties gerealiseerd:

BOTTEMANE (D.). *De Tweede Wereldoorlog. Bibliografie van de documentatie van de centrale bibliotheek, Landsverdediging. La Deuxième Guerre mondiale. Bibliographie de la documentation à la bibliothèque centrale, Défense nationale.* Brussel, 1980 (eveneens in het Engels en het Duits).

Recueil administratif contenant les arrêtés, règlements, instructions et circulaires relatifs à l'administration de l'armée. Brussel, 1833.

Bulletin de la presse et la bibliographie militaires. Brussel, 1879-1914.

Catalogue des publications officielles du département de la Guerre. Brussel, verschillende edities (waaronder 1906, 1907, 1911, 1912 en 1913).

Omvat de titels van reglementen, handboeken, tarieven, gidsen, instructies enz. uitgegeven door het Ministerie van Oorlog.

Verschillende andere reeksen bieden een zicht op de organisatie en de werking van de krijgsmacht:

Journal militaire officiel. Officieel militair dagblad. Brussel, 1835-1940, 1943-1946.

Publiceert de officiële berichtgeving van de krijgsmacht, zoals besluiten, omzendbrieven, reglementen, enz.

Almanach de l'armée belge. Brussel, 1860-1914.

Neemt organogrammen en personeelslijsten op.

Annuaire militaire de la Belgique. Brussel, 1833-1834.

Annuaire de l'état militaire de la Belgique. Brussel, 1835-1843.

Annuaire militaire officiel. Brussel, 1844-1862.

Annuaire de l'armée belge. Brussel, 1863-1881.

Annuaire officiel de l'armée belge. Brussel, 1882-1940/41.

Omvat lijsten met namen, functie, eenheid en enkele biografische notities.

Ministerie van Landsverdediging. Officieel jaarboek. Ministère de la défense nationale. Annuaire officiel. Brussel, 1951-.

Bevat organogrammen en personeelslijsten.

Handboek van landsverdediging. Brussel, 1985, 1987, 1988.

Biedt een algemeen overzicht van de structuur van het Belgisch leger, van het militair beleid, van de belangrijkste cijfergegevens, enz.

De staat van het Belgisch leger en zijn functies en disfuncties werden op bepaalde tijdstippen ontleed via zogenaamde militaire commissies. Die konden een gemengd statuut krijgen, indien ook parlementsliden aan de commissie werden toegevoegd (toegepast op tijdstippen met zware disputen over al dan niet specifieke aspecten van het militair beleid). Zie bijvoorbeeld:

Procès-verbaux des séances de la Commission mixte pour examiner l'établissement militaire du Pays, pour étudier les questions relatives à l'organisation de l'armée. Brussel, 1852 en 1873.

Commission chargée de l'étude des questions relatives à la situation militaire. Procès-verbaux des séances, 16 novembre 1900 – 30 avril 1901. Brussel, 1901.
Commission mixte chargée d'étudier les mesures de réorganisation militaire que requiert la défense effective du territoire. Brussel, 1928.

In de naoorlogse periode werden eveneens verschillende witboeken gepubliceerd omtrent de staat van de krijgsmacht en de voortgang van de modernisering ervan, zoals:

Witboek van landsverdediging. Livre blanc de la défense nationale. Brussel, 1961-1965, 1965, 1961-1969, 1977, 1985, 1994.

Betreft onder andere het Atlantisch en het Belgisch defensiebeleid, de defensie-uitgaven, de organisatie van de Belgische krijgsmacht en het personeel.

Le Plan Stratégique – Bilan 1999-2003. Brussel, 2003.

Le Plan Stratégique – évaluation et perspectives. Brussel, 2003.

La Défense au rapport. Brussel, 2006.

La Défense à mi-parcours du Plan Stratégique 2000-2015. Brussel, 2007.

(Onderdelen van) het Belgisch Leger publiceerden eveneens een aantal periodieken, waaronder:

La Revue militaire. Brussel, 1833-1838. Verscheen onregelmatig. Vanaf april 1834: *Revue militaire et de la marine*; vanaf april 1835: *Journal de l'armée belge*, 1835-1874.

Bulletin belge des sciences militaires. Brussel, 1920-1939.

Uitgegeven door de Belgische Generale Staf.

Revue militaire belge. Brussel, 1875-1914.

Revue militaire belge. Organe de défense nationale et d'éducation périodique. Brussel, 1938-1940.

Le Soldat belge. De Belgische soldaat. Brussel, 1885-1914.

L'Echo de l'Armée. Brussel, 1898-1914.

La Vie militaire. Brussel, 1912-1914.

Archives médicales belges. Organe du corps sanitaire de l'armée. Brussel, 1904-1917.

Statistique médicale de l'armée belge. Année 1910-1912. Brussel, 1911-1913.

Le Courrier de l'armée / De Legerbode. Brussel, 1914-1940.

La Belgique militaire. Brussel, 1871-1940 (afwisselend wekelijks, tweemaandelijks, ...).

Gericht op een breder publiek, met verschillende rubrieken waaronder artikels met historische terugblikken, actuele debatten, persuittreksels, kroniek, bibliografie.

L'Organe des Anciens Militaires. Brussel, 1903-1914.

Tijdschrift militaire documentatie. Brussel, 1945-1961.

Gazette du soldat. De Soldatenpost. Brussel, 1945-1958.

FM. Militair weekblad / Hebdomadaire militaire. Brussel, 1967-1973.

Direct. L'hebdo de l'armée belge / Het weekblad van de Belgische Krijgsmacht. Brussel, 2002-2008.

Er bestaan eveneens verschillende periodieken uitgaande van eenheden van de krijgsmacht, reserveofficieren en onderofficieren, oud-strijders, slachtoffers van de oorlogen, enz. Vele zijn raadpleegbaar in de bibliotheek van het Koninklijk Legermuseum of in de Koninklijke Bibliotheek.

Gericht op een breder publiek :

Nos forces. Onze macht. Brussel, 1959-1966.

Het Leger – de Natie / L'Armée – la Nation. Brussel, 1946-1960.

Algemeen tijdschrift bestemd voor een breed publiek.

Vox. Militair weekblad (later als ondertitel vervangen door *Magazine*). Brussel, 1974-2006.

Informatief en propagandatijdschrift dat de activiteiten van het Belgisch leger voor een breed publiek belicht.

Tal van brochures en eigentijdse publicaties van en over het Belgisch leger kunnen teruggevonden worden dank zij de bibliografieën over militaire geschiedenis vermeld in de bibliografie bij het begin van dit hoofdstuk.